

1. Dá se ruská anexe Krymu přirovnat k sovětské okupaci Československa v srpnu 1968?

Cílem okupace Československa v roce 1968 bylo zcela změnit politický kurz tehdejšího vedení země. Z československého území nebyl ve prospěch Sovětského svazu odtržen žádný kus území, nedošlo k přerozdělení majetku. Došlo nicméně k odstranění reformistů, kteří nabízeli „socialismus s lidskou tváří“ a uvolňovali některé svobody, do čela státu byla instalována loutková promoskevská vláda.

Rozdíl v porovnání s Krymem je, že toto území bylo zcela odtrženo od Ukrajiny, politické vedení země nad ním ztratilo vliv. Došlo k obrovskému přerozdělení majetku, řada lidí přišla o své domy i úspory a byla vyhnána, zatímco jejich majetek získali proruští obyvatelé. Režim v Kyjevě se zatím nezměnil a zbytek země si ve svobodných volbách zvolil vládu i prezidenta, který se vůči Rusku vymezuje. Otázkou samozřejmě je, co jsou skutečné zájmy Ruska na Ukrajině, zda v invazi nebude pokračovat, to ale ukáže až budoucnost.

Zcela nepochybně shodné s rokem 1968 v Československu je přemýšlení Ruska o zemích, které považuje za svoji sféru vlivu. Snaží se je, byť odlišným způsobem a prostředky, dále ovládat. To platí jak pro Československo v roce 1968, tak pro současnou Ukrajinu.

2. Jaká byla v Evropě v roce 1968 politická situace? Co byla Varšavská smlouva?

V roce 1968 byla Evropa již více než 20 let rozdělena „železnou oponou“, jak Winston Churchill v roce 1946 nazval postupně se vytvářející hranici mezi východním a západním blokem. Československo patřilo po druhé světové válce mezi sovětizované středoevropské země. V polovině 50. let se stalo také zakládajícím státem Varšavské smlouvy (dalšími členy byly Albánie, Bulharsko, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz). Vojenský pakt dostal název podle hlavního města Polska, kde zástupci zakládajících států podepsali 14. května 1955 Smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Přestože v ní byla proklamována rovnoprávnost jejích účastníků, byla Varšavská smlouva ve skutečnosti jednoznačně řízena a ovládána Moskvou. Ukázalo se to již krátce po jejím vzniku, když v roce 1956 sovětské jednotky rozdrtily maďarské povstání. V roce 1962 se činnosti Varšavské smlouvy přestala účastnit Albánie a v září 1968 ji na protest proti intervenci do Československa vypověděla. Kritické postoje postupně v druhé polovi-

ně 60. let zaujímal také Rumunsko, které se v srpnu 1968 rovněž intervence do českých zemí nezúčastnilo. Varšavská smlouva byla rozpuštěna v roce 1991.

3. Co bylo pražské jaro?

Termín „pražské jaro“ se používá pro události v Československu konce 60. let. Nejčastěji bývá toto období vymezeno nástupem Alexandra Dubčeka do čela Komunistické strany Československa (5. leden 1968) a invazí armád pěti států Varšavské smlouvy (21. srpen 1968). V některých případech je za definitivní konec pražského jara považováno až zvolení Gustáva Husáka prvním tajemníkem KSČ 17. dubna 1969.

Pražské jaro je na jedné straně spojováno s uvolněním politických poměrů a pokusem o reformu komunistického režimu shora, na straně druhé s oživením občanské společnosti, která ve své většině změny uvítala a požadovala jejich pokračování. Násilné potlačení pražského jara znamenalo výrazný zlom v dějinách mezinárodního komunistického hnutí, které se v názoru na srpnovou invazi rozštěpilo.

4. Proč chtěli Sověti v roce 1968 obsadit Československo?

Sovětský svaz zprvu demokratické změny v Československu, které se rozcházely s jeho politickou linií, nevnímal jako výraznou hrozbu. Jak ukazují archivy KGB, přední reformista Alexandr Dubček byl Sověty vnímán jako muž Moskvy. V Sovětském svazu poměrně dlouho žil a Moskva se domnívala, že ho má „přečteného“. KGB následně analyzovalo jeho reformátorství jako stav, kdy je manipulován dalšími lidmi. Až posléze si SSSR plně uvědomil, že v Československu dochází k politickým změnám, které by ho časem mohly vytrhnout z jeho orbitu.

Moskva nic takového nechtěla připustit. Částečně z čistě prestižních důvodů, částečně z obavy, aby se podobná revoluce nepřenesla i do dalších satelitů. KGB do Prahy vyslala několik desítek nelegálních špiónů, aby manipulovali s veřejným míněním i politiky. Nakonec uspěli zastánci tvrdé linie a do Československa vjely tanky.

5. A jaké zájmy mají Rusové nyní na Ukrajině?

V případě Ukrajiny Rusko zcela nepochybně sleduje zabránění jejího prozápadního směřování. Podobně jako v případě Československa je pro Moskvu tento stav nepříznivý a neakceptovatelný, protože ho

ruští politici chápou jako zmenšování svého vlivu. Právě rozšiřování hranic bylo v historii hnacím motorem politiky kremelských vládců (např. ve středověku se po více než 150 let Rusko rozšiřovalo průměrným tempem jednoho nově nabytého území velikosti Nizozemska ročně). Pro západní hranici země je příznačné, že je plovoucí a pohybuje se dopředu a zpět v důsledku přetahování se o prostor a přístup k moři s Poláky, Litevci a Finy. Největší expanzi tímhle směrem Rusko zažilo samozřejmě v době studené války, kdy podmaněním si Československa, Maďarska a Polska svoji hranici vytyčilo až v zalesněných vrcholcích Šumavy a Krušných hor.

Dnes to již neplatí, bylo by ale chybné domnívat se, že ústup ruské hranice zpět o několik set kilometrů znamená, že je tento problém jednou provždy vyřešen. **Jak ukázal případ Ukrajiny, ve chvíli, kdy se chtěla vytrhnout z ruské sféry vlivu, přišel tvrdý zásah.**

6. Jaký mohl mít v Československu někdo zájem na tom, aby přijela sovětská vojska?

Zájem na vojenském zásahu v Československu měli především příslušníci konzervativního proudu v komunistické straně. Řada z nich musela na jaře 1968 ze svých funkcí odejít a svůj možný návrat na politické výsluní spojovala právě s příchodem „spřátelených“ vojsk. Konzervativci se také ocitli pod tlakem médií, v nichž se postupně objevila řada článků o zločinech z 50. let. Velká obava panovala v tomto prostředí z blížícího se sjezdu KSČ, na němž se v září 1968 očekávaly velké personální otřesy. Mezi aktivními pučisty měli zvláštní postavení vysocí důstojníci Státní bezpečnosti, kteří řadu let spolupracovali se sovětskou tajnou službou. Pod vedením Viliama Šalgoviče, jednoho z hlavních představitelů konzervativního proudu KSČ a člena kolaboračního prosovětského křídla ve straně, technicky pomáhali sovětské straně s přípravou invaze a s následným zatýkáním vybraných reformních politiků. Ve vedení komunistické strany patřili mezi prosovětské stoupence Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Bilak, kteří několik dnů před invazí předali sovětské straně dopis s žádostí o vojenský zásah.

7. Jak byl vpád vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 interpretován občanům Československa?

Okupace byla podávána jako přátelská pomoc, která měla zabránit hrozící kontrarevoluci. Velkou roli

v tom sehrála ruská propaganda. **KGB řídila tajné operace PROGRESS, kdy se její agenti snažili infiltrovat do údajně kontrarevolučních skupin, jak byl z pohledu Moskvy chápán svaz spisovatelů, část novinářů nebo vysokoškolských profesorů.** Jeden čas měli dokonce v plánu i únosy klíčových lidí z řad reformistů a disentu, konkrétně literárního vědce Václava Černého nebo spisovatele Jana Procházky. Nakonec k tomu nedošlo, protože Procházka měl od tehdejšího ministra vnitra přidělenou ochranku a špionům připadal únos příliš riskantní. Nešlo ale jen o násilné akce: agenti se rovněž pokoušeli verbovat studentské vůdce, jako byl Karel Kovanda, pozdější český velvyslanec při NATO. V tomto případě neúspěšně, v kterých naopak Kreml uspěl, je dodnes zahaleno tajemstvím.

Důležitou součástí operace PROGRESS byla také **diskreditační kampaň**, která měla ospravedlnit invazi vojsk Varšavské smlouvy prostřednictvím vykonstruovaných důkazů o kontrarevolučním spiknutí reformistů a západních zpravodajských služeb. Vrcholem byla akce s krycím názvem CHODOKI, jejímž záměrem bylo **připravit vymyšlené a zmanipulované důkazy o přípravách na vojenský převrat.**

V druhé polovině července 1968 se v listu Pravda objevila **senzačně znějící zpráva, že došlo k objevení „tajné skrýše“ amerických zbraní** nedaleko hranic se Západním Německem. Některé měly být přímo signované značkou „Made in USA“. A jak tvrdil deník, do Československa je přivezli **„pomstychtivci a zastánci starých pořádků“**. Sovětské orgány měly přitom zachytit informaci o „**tajném americkém plánu**“ na likvidaci pražského komunistického režimu. V dalších dnech zprávu převzaly sovětské noviny a přidávaly svá „odhalení“, že jsou nacházeny další a další americké zbraně. Tím se manipulovalo veřejné mínění v SSSR i v Československu.

8. Mohly být tzv. zvací dopisy falešné? Je možné, že je napsali sami Rusové?

Přestože se o těchto dopisech hovořilo již krátce po zahájení invaze, až do pádu Sovětského svazu neexistovaly konkrétní důkazy o jejich existenci. Teprve v červenci 1992 předal ruský prezident Boris Jelcin svému československému protějšku Václavu Havlovi několik nově nalezených archivních dokumentů. Mezi nimi byly také dva dopisy československých občanů se žádostí o vojenský zásah. První předaný „zvací dopis“ napsal v češtině Antonín Kapek

a odevzdal ho sovětské straně patrně již na konci července 1968 při jednání v Čierné nad Tisou. Druhý napsala na počátku srpna 1968 v ruštině pětice představitelů komunistické strany (Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Biľak), která jej předala adresátům zřejmě při jednání se sovětskou stranou v Bratislavě. Dopis se dochoval v archivu zapečetěný v obálce s datem 25. 9. 1968. Tehdejší vedoucí všeobecného oddělení ÚV KSSS a pozdější generální tajemník na obálku napsal: „Uložit v archivu politbyra. Bez souhlasu neotvírat. Konstantin Černěnko.“ Tento dopis měla později podepsat řada dalších konzervativců (hovoří se až o 40 či 50 podpisech), ovšem příslušné dokumenty nebyly doposud ruskou stranou objeveny či předány. **Pravost podpisů** na zmíněných dvou zvacích dopisech **potvrdil kriminalistický rozbor a o jejich pravosti nejsou žádné pochyby** ani mezi historiky, kteří zkoumali jejich autenticitu.

9. Kolik sovětských a dalších vojáků do Československa přijelo?

Operace s krycím názvem Dunaj – jak byla invaze nazvána v plánech okupantů – se podle odhadů vojenských historiků zúčastnilo **v prvním sledu okolo 160 tisíc vojáků a kolem 4600 tanků**. Jejich počet byl **v následujících dnech navýšen**. K 25. srpnu 1968 bylo podle údajů generálního štábu Československé lidové armády v plných bojových stavech celkem 27 intervenčních divizí, z toho 12 tankových, 13 motostřeleckých a dvě výsadkové; dále jedna letecká armáda, která disponovala i raketovými zbraněmi. Uvedené jednotky byly vyzbrojeny 6300 tanky, 2000 děly, 550 bojovými a 250 dopravními letouny. O den později se na československé území začala navíc přesunovat další sovětská gardová armáda, která se do té doby nacházela na území Německé demokratické republiky.

10. Proč se okupantům nepostavila česká armáda?

Československá lidová armáda byla tehdy **vylučně orientována na vedení boje proti Západu** a nebyla připravena na variantu obrany proti jiným členům Varšavské smlouvy. Domácí jednotky byly navíc oproti útočníkům početně slabé – do pohybu se v rámci invaze do Československa dal největší počet vojáků na evropském kontinentu od konce druhé světové války. **Vedení KSČ, které ve svém prohlášení okupaci odsoudilo, jednoznačně vyzvalo obyvatelstvo, aby zachovalo klid a nekladlo odpor**. Stejnou výzvu, resp.

rozkaz, vydalo i vedení Československé lidové armády pod velením ministra národní obrany generála Martina Dzúra. Jak napsal historik Antonín Benčík, **přes uvedené rozkazy docházelo u řady posádek ke kritickým situacím**. Československé jednotky často zaujímaly ve svých kasárnách obranná postavení. Bylo také **zaznamenáno okolo 100 případů zapojení vojenských radiostanic** pro antiokupační vysílání. V řadě případů lidé uschovali zbraně a některé vojenské skupiny se připravovaly na přechod k partyzánskému způsobu války.

11. Jak se vyvíjela situace v Československu a v Evropě po roce 1968?

Rozhodnutí sovětského vedení a jeho čtyř satelitů násilně potlačit pražské jaro se setkalo s takřka jednomyšlným odporem domácí veřejnosti, která vystoupila na podporu zatčených československých představitelů. Dne 23. srpna 1968 popsal první tajemník Polské sjednocené dělnické strany Władysław Gomułka situaci v okupované zemi jednoznačně: **„Vyhráli jsme vojensky, ale politicky jsme byli zcela poraženi.“** Srpnová intervence měla obrovský ohlas po celém světě. V jejím důsledku **se rozštěpilo komunistické hnutí a ideje komunismu byly zásadně diskreditovány**. **Zhoršily se také vztahy mezi velmocemi**. V řadě světových metropolí se konaly **veřejné manifestace** na podporu pražského jara a invaze do Československa se stala **předmětem jednání Rady bezpečnosti OSN**. Odpor většiny československé veřejnosti se Kremlu podařilo za pomoci staronového vedení KSČ zpacifikovat až na počátku 70. let. Potlačení pražského jara se stalo mementem, ke kterému se vztahovaly opoziční skupiny v zemích sovětského bloku. Na konci 80. let se v souvislosti s pádem komunistických režimů postupně všechny státy, které se na okupaci Československa v srpnu 1968 podílely, za vstup svých armád do země omluvily.

12. Kdy sovětská armáda naši zemi opustila?

Na rozdíl od polských, bulharských a maďarských jednotek (východoněmecká armáda se invaze účastnila pouze symbolicky), které odešly už na podzim 1968, zůstaly sovětské jednotky v Československu 22 let. Dne 18. října 1968 poslanci Národního shromáždění schválili smlouvu mezi vládou ČSSR a vládou SSSR „o dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR“. Proti jejímu přijetí tehdy hlasovali pouze čtyři poslanci (Božena Fuková, František Kriegel, Gertruda

Sekaninová-Čakrtová a František Vodsoň), dalších deset se zdrželo hlasování. Odchod sovětských jednotek byl možný teprve po změně politického režimu v Československu. **Poslední sovětsí vojáci definitivně odešli z našeho území až v červnu 1991.**

13. Dá se odhadnout budoucí vývoj rusko-ukrajinského konfliktu?

Je reálné, že Rusko ohrozí i další státy?

Současný vývoj momentálně spěje k zmrazení konfliktu podle vzoru Náhorního Karabachu nebo Podněstří. **Moskva nehodlá připustit vojenskou porážku separatistů, ale stejně není ochotna (a nejspíš ani schopna) konflikt dále eskalovat.** Problém není ani tak vojenský, ruská armáda je po dvou čečenských válkách a částečně dokončeném přezbrojení schopna slabé ukrajinské síly zdolat, ale **ruská ekonomika není schopna tato území živit. Rusko v zásadě čeká, že se Ukrajina ekonomicky zhroutí** a poté se bude možné s kyjevskou vládou, ať v ní bude kdokoli, dohodnout. **Kyjev se potýká s hlubokou ekonomickou krizí** a potřebou provést základní reformy, které omezí vliv oligarchů. Ti se tomu ale pochopitelně brání. Z toho také vyplývá, že bez ohledu na rétoriku zejména poslanců, již veleli dobrovolnickým oddílům, **Ukrajina nemá sílu na ofenzivu na Donbasu.**

Rusko by mohlo ohrozit jiné státy, v prvé řadě Pobaltí, za několika podmínek: 1) existovala by zde výrazná skupina, která by se identifikovala více s Ruskem než se státem, ve kterém žije, 2) tato skupina by měla pocit, že ve spojení s Ruskem se jí povede lépe, 3) stala by se nějaká událost, která by donutila nerozhodnou většinu přidat se na ruskou stranu. Ani jedna z těchto podmínek dnes v Pobaltí splněna není, jakkoli jsou obavy tamních obyvatel na místě. Ostatně mobilizace proruského obyvatelstva na Krymu byla ve značné míře produktem **Ruské televize**, která popisovala euromajdan coby hnutí fašistů, kteří všem zakázou používání ruštiny a budou je nutit vzývat Stěpana Banderu.

Odpovědi vypracovali:

Petr Blažek, Ústav pro studium totalitních režimů
Ondřej Kundra, novinář a publicista (otázka č. 1, 4, 6)
Josef Pazderka, zahraniční zpravodaj (otázka č. 12)

Odkazy:

Archiv bezpečnostních složek
www.abscr.cz

StopFake.org
www.stopfake.org

Ústav pro studium totalitních režimů
www.ustrcr.cz

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i.
www.usd.cas.cz

Doporučená literatura:

BÁRTA, M.; CVRČEK, L.; KOŠICKÝ, P.; SOMMER, V.: *Oběti okupace. Československo 21. 8. – 31. 12. 1968.* ÚSTR, Praha 2008.
BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“.* Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. ÚSD AV ČR, Praha 1994.
BENČÍK, A.: *Rekviem za Pražské jaro. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence vojsky varšavské pětky v Československu 1968.* Tempo, Třebíč 1998.
DURMAN, K.: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991.* Karolinum, Praha 1998.
KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968.* Společnost a moc. Barrister & Principal, Brno 2008.
KRATOCHVÍL, J.; POVOLNÝ, D.: 21. 8. 1968. *Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy.* Meadow Art, Brno 2004.
PECKA, J.; PREČAN, V. (eds.): *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé veřejnosti.* ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1993.

Poslední aktualizace 09/2015